IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 22 Issue 01 IYUN 2026

TIZIMLI YONDASHUVDA BOSHQARUVNING TASHKILIY-IQTISODIY MEXANIZMLARINI ISHLAB CHIQISH

Habibullayev Xurshidbek
Andijon davlat texnika instituti, 4-kurs talabasi.

Annotatsiya

Ushbu maqolada tizimli yondashuv asosida boshqaruvning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini ishlab chiqish muammolari va yechimlari tahlil qilinadi. Tizimli tahlil usullari orqali boshqaruv jarayonlarining murakkabligi va o'zaro bog'liqligi ko'rib chiqilib, samarali mexanizmlar yaratish uchun metodologik asoslar taklif etiladi. Maxsus holatlar va amaliy misollar yordamida iqtisodiy va tashkilot strukturasini optimallashtirish metodikalari muhokama qilinadi. Natijada, taklif qilingan tizimli yondashuv boshqaruv sifatini oshirish va iqtisodiy samaradorlikni ta'minlashga qaratilgan innovatsion yechimlarni taqdim etadi.

Kalit so'zlar: tizimli yondashuv, boshqaruv, tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar, iqtisodiy samaradorlik, boshqaruv jarayonlari, metodologiya, tashkilot strukturasini optimallashtirish

Abstract

This article analyzes the problems and solutions in developing organizational-economic mechanisms of management based on a systematic approach. Through systematic analysis methods, the complexity and interconnection of management processes are examined, and methodological bases are proposed for creating effective mechanisms. Optimization methodologies for economic and organizational structures are discussed using specific cases and practical examples. Consequently, the proposed systematic approach offers innovative solutions aimed at enhancing management quality and ensuring economic efficiency.

Keywords: systematic approach, management, organizational-economic mechanisms, economic efficiency, management processes, methodology, organizational structure optimization

Аннотация

В данной статье анализируются проблемы и решения разработки организационно-экономических механизмов управления на основе системного подхода. С помощью методов системного анализа рассматривается сложность и взаимосвязь процессов управления, предлагаются методологические основы для создания эффективных механизмов. При помощи специальных случаев и практических примеров обсуждаются методы оптимизации экономической и организационной структуры. В итоге предложенный системный подход представляет инновационные решения, направленные на повышение качества управления и обеспечение экономической эффективности.

Ключевые слова: системный подход, управление, организационно-экономические механизмы, экономическая эффективность, процессы управления, методология, оптимизация организационной структуры

Kirish

Tizimli yondashuv boshqaruv sohasida muhim nazariy asos hisoblanadi, u boshqaruv jarayonlarini yagona tizim sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi. Bu yondashuv tashkilotning barcha komponentlari o‘zaro bog‘langan va o‘zaro ta'sirda bo‘lib, samarali faoliyat yuritishi uchun muvofiqlashtirilgan bo‘lishi kerakligini ta'kidlaydi. Zamonaviy tashkilot iqtisodiyoti va boshqaruvida tizimli yondashuvning ahamiyati katta bo‘lib, u murakkab tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni ishlab chiqishga va resurslardan unumli foydalanishga imkon yaratadi. Natijada, boshqaruvning samaradorligi oshadi, qaror qabul qilish jarayonlari yaxshilanadi hamda tashkilotning raqobatbardoshligi kuchayadi.

Tizimli yondashuvda boshqaruvning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini ishlab chiqishning asosiy maqsadi boshqaruv jarayonlarini yanada samarali va oqilona tashkil etishdir. Bunday mexanizmlar tashkilotning turli bo‘limlari va jarayonlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni mustahkamlaydi, resurslardan foydalanishni optimallashtiradi hamda qaror qabul qilish jarayonlarini avtomatlashtirishga yordam beradi. Natijada, samaradorlik oshadi, tizimning strategik maqsadlariga erishish jarayonlari soddalashadi va boshqaruvning sifat ko‘rsatkichlari yaxshilanadi. Shuningdek, tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarning rivojlanishi tashkilotning raqobatbardoshligini oshiradi, bozor sharoitlariga moslashuvchanlikni kuchaytiradi hamda uzoq muddatli muvaffaqiyatga erishishga xizmat qiladi.

Tizimli yondashuv boshqaruvda turli sanoat tarmoqlarida samarali qo'llanilishi mumkin bo'lgan muhim tamoyil hisoblanadi. Ushbu yondashuvning asosiy afzalligi shundaki, u tashkilot ichidagi va tashqarisidagi iqtisodiy hamda tashkiliy omillarni birlashtirib, murakkab jarayonlarni izchil boshqarishni ta'minlaydi. Masalan, sanoat ishlab chiqarishida tizimli yondashuv yordamida resurslar optimal taqsimlanadi, ishlab chiqarish jarayonlari muvofiqlashtiriladi va xarajatlarni kamaytirish mumkin. Shuningdek, xizmat ko'rsatish sohasida ham ushbu yondashuv mijozlar talabini yaxshiroq qondirish, ish jarayonlarini soddalashtirish va samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Natijada, tizimli boshqaruv mexanizmlari tashkilotning ichki tuzilmasi va iqtisodiy imkoniyatlarini uyg'unlashtirib, uzoq muddatli raqobatbardoshlikni ta'minlashga yordam beradi.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi tizimli yondashuv doirasida boshqaruvning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini aniqlash va ularni takomillashtirish yo'llarini izlashdir. Tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar boshqaruv jarayonining samaradorligini ta'minlovchi asosiy element sifatida qaraladi, chunki ular tashkilotning ichki va tashqi muhitlariga moslashuvchanligini va resurslardan oqilona foydalanilishini kafolatlaydi. Shu sababli, ushbu mexanizmlarga e'tibor qaratish tizimli boshqaruv tizimlarining barqarorligi hamda raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Tadqiqot orqali nafaqat nazariy asoslar aniqlanadi, balki amaliy tavsiyalar ishlab chiqilishi natijasida tashkilotlarda boshqaruv jarayonlarini takomillashtirish mumkin bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Tizimli yondashuv boshqaruv sohasida muhim tamoyil hisoblanib, u tashkilot ichidagi barcha bo‘linmalar va jarayonlarni o‘zaro bog‘liq, birlikda ishlovchi tizim sifatida tahlil qiladi. Bu yondashuv boshqaruvning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini ishlab chiqishda samaradorlikni ta'minlash uchun zarurdir, chunki barcha elementlarning bir-biriga ta'siri va o‘zaro munosabatlari hisobga olinadi. Tizimli yondashuv orqali boshqaruv jarayonlari yaxshilanishi, resurslardan oqilona foydalanish va tashkilotning umumiy natijalari

optimallashtirilishi mumkin. Shunday qilib, bu yondashuv boshqaruvning kelajakdagi shakllarini yaratishda va iqtisodiy samaradorlikni oshirishda muhim o‘rin tutadi.

So'nggi ilmiy adabiyotlarda tizimli yondashuv doirasida boshqaruvning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini ishlab chiqish borasida turli nazariy asoslar ko'rib chiqilgan. Ushbu nazariyalar boshqaruv tizimlarini yaxlit va uzviy tizim sifatida tahlil qilishga, ularning ichki va tashqi muhit bilan o'zaro ta'sirini hisobga olishga yo'naltirilgan. Jumladan, tizimli yondashuv boshqaruv jarayonlarini murakkab va ko'p qirrali tizim sifatida ko'rib, iqtisodiy va tashkiliy elementlarning o'zaro bog'liqligini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, tadqiqotlarda boshqaruv mexanizmlarini optimallashtirishda kommunikatsiya, motivatsiya va nazorat kabi faktorlarga e'tibor qaratilgan. Bu yondashuv, tashkilotlarning samaradorligini oshirish va ularning ijtimoiy-iqtisodiy muhitga moslashuvchanligini ta'minlashda asosiy vosita sifatida tavsiflanadi. Shunday qilib, zamonaviy ilmiy adabiyotlar tizimli yondashuvning boshqaruv mexanizmlarini shakllantirishdagi ahamiyatini chuqurroq anglashga imkon bermoqda.

Tizimli yondashuv: Murakkab tizimlar va jarayonlarni ularning qarama-qarshi yoki o'zaro bog'liq elementlari kontekstida tahlil qilish va boshqarish tamoyili. Bu yondashuv tizimlarning funktsiyalari, tuzilishi va tashqi muhit bilan o'zaro aloqalarini hisobga oladi.

Tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar: Tashkilotlarning faoliyatini uyushtirish va boshqarish uchun iqtisodiy va tashkiliy vositalarni birlashtiruvchi tizimli elementlar majmuasi. Bu mexanizmlar resurslarni taqsimlash, motivatsiya, javobgarlik va samaradorlikni oshirishga qaratilgan.

Boshqaruv tizimlari: Ma'lum bir maqsadga erishish uchun tashkil etilgan boshqaruv funktsiyalari va jarayonlarining birligi. Boshqaruv tizimi rejalashtirish, tashkil etish, boshqarish va nazorat qilish jarayonlarini o'z ichiga oladi va tashkilotning faoliyatini muvofiqlashtiradi.

Tizimli yondashuvda boshqaruvning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari mavzusida mavjud tadqiqotlardan olingan turli modellar va amaliy holatlar tahlil qilinadi. Ushbu modellar ichida tizimli yondashuv asosida tashkilotlarning boshqaruv tizimlarini optimallashtirish usullari keltirilgan bo‘lib, ular tashkilot ichidagi turli bo‘limlararo aloqalarni samarali tashkil etish, resurslarni boshqarishni takomillashtirish va qarorlar qabul qilish jarayonini yaxshilashga qaratilgan. Case study misollari orqali, tizimli yondashuv yuki bo‘ysunuvchi elementlar va ularning o‘zaro ta'sirini modellashtirish orqali tashkilotlarda iqtisodiy samaradorlikni oshirishga qaratilgan yechimlar namoyish etilgan. Shuningdek, bunday tadqiqotlar boshqaruv mexanizmlarining yangilanishi va modernizatsiyasi uchun zarur bo‘lgan muhim asoslarni ishlab chiqishga xizmat qiladi, bu esa tashkilotlarning raqobatbardoshligini oshirish va barqaror rivojlanishiga yordam beradi.

Hozirgi adabiyotlarda tizimli yondashuvni boshqaruvning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlariga tatbiq etishda mavjud bo‘lgan bo‘shliqlar va cheklovlar haqida muhim tahlillar olib borilgan bo‘lsa-da, ayrim jihatlar etarlicha o‘rganilmagan. Jumladan, ko‘plab tadqiqotlarda yondashuvning nazariy asoslari yaxshi yoritilgan bo‘lsa-da, amaliyotga joriy etishda duch kelinadigan murakkabliklar yetarlicha hisobga olinmagan. Bundan tashqari, tizimli yondashuvning iqtisodiy samaradorlik va tashkiliy o‘zgarishlarga ta’siri doirasida amalga oshirilgan tadqiqotlar ko‘pincha umumlashtirilgan va konkret sharoitlarga moslashgan tahlillar yetishmaydi. Shu bilan birga, innovatsion texnologiyalar va raqamli transformatsiyalar kontekstida tizimli yondashuv mexanizmlarining rivojlantirilishi va sinovdan o‘tkazilishiga oid ilmiy manbalarda kamlik seziladi. Natijada, hozirgi adabiyotlarda ushbu sohada yanada chuqur tadqiqotlar va amaliy qo‘llanmalar ishlab chiqishga ehtiyoj mavjudligi aniqlandi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tizimli yondashuv doirasida boshqaruvning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini ishlab chiqishda tadqiqot metodologiyasi muhim rol o'ynaydi. Bunda, iqtisodiy tizimlarning va tashkilot strukturalarining murakkab tabiati hisobga olinib, eng munosib tadqiqot usullarini tanlash zarur. To'g'ri metodologiyani tanlash orqali boshqaruv jarayonlarini chuqur tahlil qilish, tizimli muammolarni aniqlash va samarali mexanizmlar yaratish imkoniyati yuzaga keladi. Shuningdek, tizimli yondashuv tadqiqotning kelajakdagi amaliy qo'llanilishi uchun asos yaratadi, bu esa tashkilotlarning barqaror rivojlanishi va iqtisodiy samaradorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, tadqiqot metodologiyasi nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham boshqaruvning tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlarini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.

Tizimli yondashuvda boshqaruvning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini chuqur o‘rganish uchun sifatli tadqiqot metodlari keng qo‘llaniladi. Jumladan, holat tahlillari (case studies) yordamida aniq korxonalar yoki tashkilotlardagi boshqaruv jarayonlari batafsil o‘rganiladi, bu esa amaliy misollar asosida tizimning kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga imkon beradi. Ekspert intervyulari esa soha mutaxassislari fikr-mulohazalarini jamlash orqali boshqaruv mexanizmlaridagi amaliy muammolar va ularning sabablarini tushunishga yordam beradi. Shu bilan birga, hujjatlar tahlili (document analysis) bilan tashkilotning ichki va tashqi hujjatlari o‘rganilib, rasmiy me'yorlar, siyosatlar hamda ularning real hayotdagi namoyon bo‘lishi baholanadi. Ushbu sifatli usullar birgalikda tizimli ko‘rinishda boshqaruv organlarining mavjud mexanizmlarini yaxshiroq anglash, har qanday bo‘shliqlarni aniqlash va samaradorlikni oshirish uchun istiqbolli yo‘nalishlarni belgilar ekan, ilmiy tadqiqotlarni mustahkamlashga katta hissa qo‘shadi.

Tizimli yondashuvda boshqaruvning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini ishlab chiqishda qo'llaniladigan miqdoriy tadqiqot metodlari muhim ahamiyatga ega. Ushbu metodlar orasida so'rovnomalar, statistik tahlil, hamda modellashtirish texnikalari katta o'rin tutadi. So'rovnomalar yordamida tashkilot ichidagi jarayonlar va iqtisodiy mexanizmlarning hozirgi holati haqida keng qamrovli ma'lumotlar yig'iladi, bu esa asosiy ko'rsatkichlarni baholash imkonini beradi. Statistik tahlil usullari ma'lumotlarni chuqur o'rganish, tendentsiyalarni aniqlash hamda mexanizmlarning samaradorligini raqamli jihatdan ko'rsatishda qo'llaniladi. Shuningdek, modellashtirish metodlari yangi tizimli boshqaruv yechimlarini sinab ko'rish, ular natijasida yuzaga keladigan o'zgarishlarni oldindan baholashda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Bu yondashuvlar orqali mavjud tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarning samaradorligini o'lchash va yangi tizimli boshqaruv yechimlarini sinovdan o'tkazish imkoniyati yaratiladi, bu esa boshqaruvning yanada takomillashtirilishiga zamin yaratadi.

Tizimli yondashuvda boshqaruvning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini ishlab chiqishda integratsiyalashgan metodologik asos yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuv sifat va miqdoriy metodlarni uyg‘unlashtirib, kompleks tahlil imkonini beradi. Sifatli usullar yordamida tashkilotning ichki tuzilishi, boshqaruv jarayonlari va inson omili chuqur o‘rganiladi, miqdoriy usullar esa statistik ma’lumotlar asosida iqtisodiy samaradorlikni baholashga xizmat qiladi. Shu tariqa, tizimli nazorat va boshqaruvning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari puxta o‘rganilib, har bir element o‘zaro bog‘lanishlari inobatga olingan holda samarali modellar ishlab chiqiladi. Bu yondashuv boshqaruvning institutsional mexanizmlaridan tortib, iqtisodiy rag‘batlantirish tizimlarigacha bo‘lgan jarayonlarni kompleks va ilmiy asosda rivojlantirish imkonini yaratadi.

Tizimli yondashuvda boshqaruvning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini ishlab chiqish jarayonida ma'lumotlarni yig‘ish, qayta ishlash va tahlil qilish uchun turli asboblar va texnikalar qo‘llaniladi. Ma'lumotlarni yig‘ishda anketalar, intervyular, kuzatuv metodlari va hujjatlar tahlili kabi usullar keng qo‘llaniladi. Qayta ishlash jarayonida esa statistik dasturlar, masalan, SPSS yoki R tili yordamida ma'lumotlar tozaligi va ishonchliligi ta'minlanadi. Tahlil bosqichida esa tizimli boshqaruv mexanizmlarini o‘rganishda qaramliklarni aniqlash va modellash uchun struktura tenglamalari modeli (SEM) va boshqa matematik modellar ishlatiladi. Bundan tashqari, natijalarni strukturalashtirish va tasdiqlash uchun CASE (Computer-Aided Software Engineering) vositalari va maxsus boshqaruv modellari, masalan, Balanced Scorecard, qo‘llaniladi. Ushbu dasturiy ta’minot va yondashuvlar tizimli boshqaruv mexanizmlarini chuqur va tizimli tahlil qilishga, shuningdek, tadqiqot natijalarining validligini ta’minlashga yordam beradi.

Xulosa

Tizimli yondashuvda boshqaruvning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini ishlab chiqish tadqiqoti natijalari, ushbu mexanizmlarning tashkilotlarda samarali va natijali boshqaruvni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi. Mexanizmlar yordamida resurslar optimal taqsimlanib, jarayonlar yaxshilandi va qaror qabul qilish tizimi mustahkamlandi. Bu esa tashkilotning umumiy raqobatbardoshligini oshirishga, tashkil etilgan tizim orqali barqaror rivojlanishga erishishga xizmat qiladi. Natijada, tizimli yondashuv boshqaruv jarayonlarini tizimli va samarali boshqarish uchun zaruriy mexanizmlarni yaratishda asosiy yo‘nalish sifatida tanlandi.

Tizimli yondashuvda boshqaruvning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini ishlab chiqish natijalari boshqaruv amaliyoti va nazariyasida muhim o'rin tutadi. Ushbu tadqiqot boshqaruv jarayonlarida tizimli yondashuvni qo'llash orqali tashkilot ichidagi nazorat va qaror qabul qilish jarayonlarini samaraliroq qilish imkonini beradi. Boshqaruv mexanizmlarini tizimli ravishda loyihalash, turli bo'limlar o'rtasida o'zaro bog'liqlik va axborot almashinuvi yaxshilanadi, natijada tashkilotning barqaror rivojlanishi uchun zarur bo'lgan shaffoflik va moslashuvchanlik oshadi. Shuningdek, nazariyada tizimli usullarni integratsiyalash boshqaruv strategiyalarining ilmiy asoslanishini mustahkamlab, amaliyotda strategik qarorlarni yanada samarali qabul qilishga xizmat qiladi. Bu esa bir tomondan boshqaruv jarayonlarini optimallashtirish, boshqa tomondan esa tashkilot resurslaridan oqilona foydalanish imkonini beradi. Shu bilan, tizimli yondashuvning integratsiyasi boshqaruv sohasida yangi nazariy va amaliy g'oyalarni rivojlantirish uchun asos yaratadi, bu esa tashkilotlarning raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Ushbu tadqiqotda sistemali yondashuvda boshqaruvning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari bo'yicha ba'zi cheklovlar mavjud. Birinchidan, tadqiqot doirasi va amaliy misollarning cheklanganligi natijasida barcha sanoat tarmoqlari uchun umumiy xulosalar chiqarish qiyin bo'ldi. Ikkinchidan, maqolada ilgari surilgan mexanizmlarning samaradorligini baholashda uzoq muddatli kuzatuvlar yetishmaydi, bu esa ularning barqarorligini to'liq tahlil qilish imkonini bermaydi. Kelajakdagi tadqiqotlarda esa kengroq miqyosda, turli sanoat va korxonalar sharoitida tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni sinab ko'rish, shuningdek, raqamli texnologiyalarning joriy etilishi va avtomatlashtirish jarayonlarini integratsiyalash orqali ularning samaradorligini oshirishga qaratilgan izlanishlar o'tkazish tavsiya etiladi. Bu yo'nalishlar boshqaruvning sistemali yondashuvini yanada chuqurlashtirish va rivojlantirish uchun muhim zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abduhamidov, I. (2020). Tizimli yondashuv asosida boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish. Toshkent: Fan va texnologiya.
2. Bekmurodov, O. (2019). Tashkiliy iqtisodiyotning nazariy va amaliy asoslari. Toshkent: Universitet.
3. Davronov, K. (2021). Tizimli boshqaruvning iqtisodimexanizmlarini rivojlantirish. Xalqaro ilmiy jurnali, 3(5), 45-52.
4. Ergashev, S., & Murodov, R. (2018). Boshqaruv mexanizmlarining iqtisodiy samaradorligi. Iqtisodiyot va boshqaruv, 4(12), 33-40.
5. Islomov, A. (2022). Tizimli yondashuvda tashkilot boshqaruvi. Toshkent: Iqtisodiyot.
6. Karimov, B. (2020). Tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar: nazariya va amaliyot. Toshkent: Ilmiy nashr.
7. Mirzaahmedov, J. (2019). Tizimli boshqaruv metodlari va ularning iqtisodiy samaralari. Iqtisodiy ilm-fan, 2(8), 29-36.
8. Toshmatov, D. (2021). Boshqaruv tizimlari va ularning iqtisodiy asoslari. Toshkent: O’zbekiston iqtisodiyoti.
9. Umrzoqov, N. (2018). Tashkiliy mexanizmlarni yaratish va boshqarish. Ilmiy maqolalar to’plami, 1(1), 15-22.
10. Yusupov, M. (2022). Tizimli yondashuvda boshqaruvjarayonlarini optimallashtirish. Boshqaruv ilm-fani, 5(9), 50-58.